e-ISSN 3060-5059
DOI: 10.67227

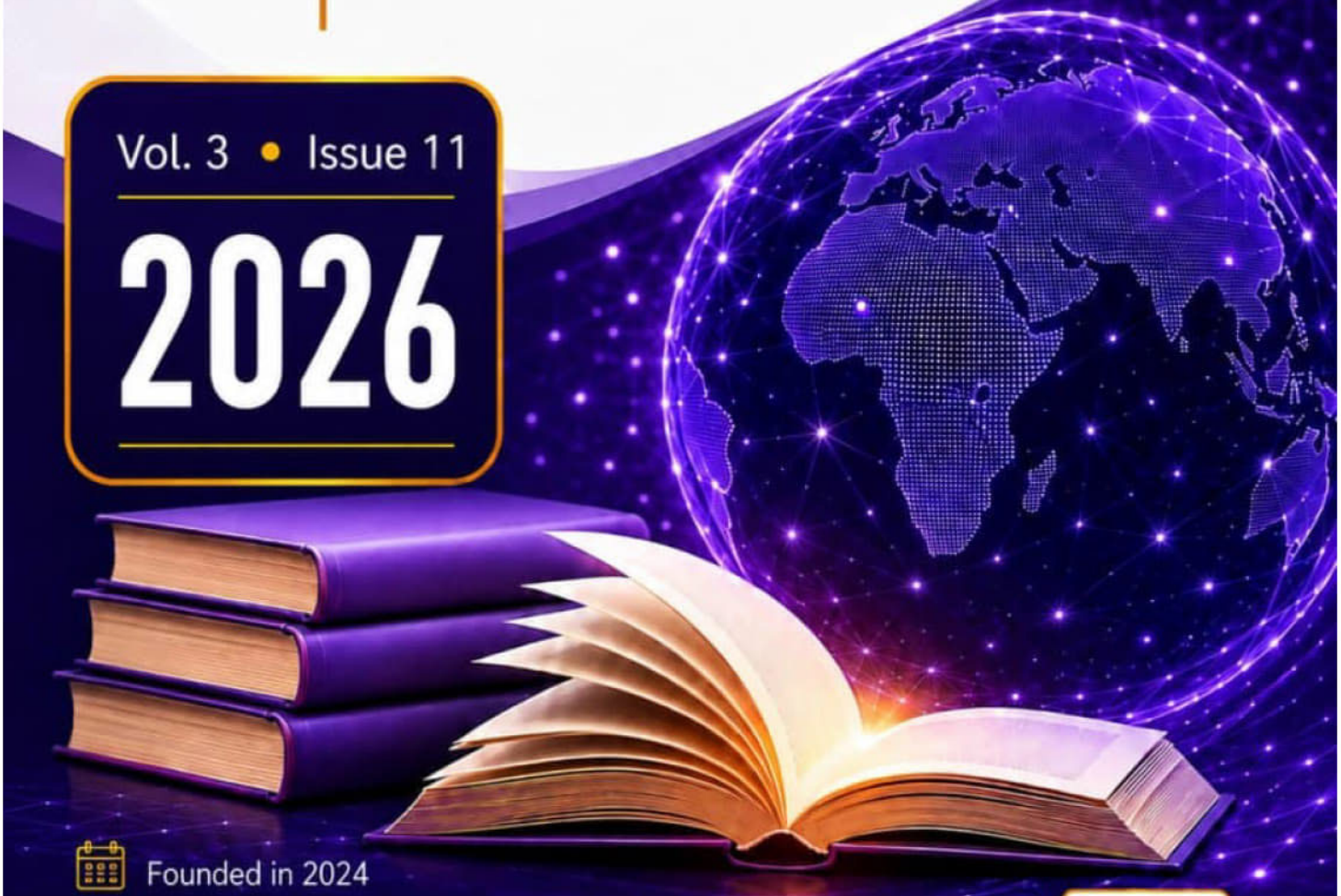
IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 11

2026

Founded in 2024

publishscience.uz | publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ISSN 3060-5059 (Online)
Article / Original paper https://doi.org/10.67227/ek2arg50

DETEKTIV DISKURS BILVOSITA NUTQIY AKTLARNI TADQIQ ETISH MATERIALI SIFATIDA

Buzrukova Shohida Murod qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti, o‘qituvchi.
e-mail: shohidabuzrukova@gmail.com **ORCID**: https://orcid.org/0009-0000-7513-6293

Annotatsiya.
Detektiv asarlarda qahramonlar ko‘pincha o‘z fikrlarini ochiq ifodalamaydilar: tergovchi savolni ishora orqali beradi, gumon qilinuvchi esa javob berishdan qochadi. Shu sababli detektiv diskurs bilvosita nutqiy aktlarni kuzatish uchun qulay, ammo kam o‘rganilgan material hisoblanadi. Maqolaning maqsadi detektiv matnning qaysi xususiyatlari uni bilvosita nutqiy aktlarni tadqiq etish uchun samarali manbaga aylantirishini asoslashdan iborat. Tadqiqot A. Konan Doylning “Sherlok Xolms sarguzashtlari” to‘plami va K. Sindarovning “Temuriylar kutubxonasining siri” romani materiallari asosida olib borildi. Tahlilda J. Serlning nutqiy aktlar tasnifi, S. Pinkerning inkor etish imkoniyati nazariyasi hamda kontekstual va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Natijalar detektiv syujetning uchta jihati bilvosita nutqiy aktlar uchun qulay sharoit yaratishini ko‘rsatdi: so‘roq vaziyati, ishtirokchilar o‘rtasidagi axborot tengsizligi va ziddiyatli munosabatlar. Bunday sharoitda yashirin tahdid, ishora orqali so‘roq qilish, kinoyali ayblov va chalg‘ituvchi javoblar ko‘p uchraydi. Dastlabki kuzatishlarga ko‘ra, ingliz tilidagi matnda bilvositalik ko‘proq xushmuomalalik shakllari orqali, o‘zbek tilidagi matnda esa milliy muomala odobi va kontekstga tayanish orqali ifodalanadi. Demak, detektiv diskurs bilvosita nutqiy aktlarni ham lingvopragmatik, ham tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan o‘rganish uchun asosli material bo‘la oladi.

Kalit so‘zlar: detektiv diskurs, bilvosita nutqiy akt, so‘roq, yashirin tahdid, inkor etish imkoniyati, axborot tengsizligi, tarjima.

ДЕТЕКТИВНЫЙ ДИСКУРС КАК МАТЕРИАЛ ДЛЯ ИССЛЕДОВАНИЯ КОСВЕННЫХ РЕЧЕВЫХ АКТОВ

Бузрукова Шохида Мурод кизи
Джизакский государственный педагогический университет, преподаватель.

Аннотация.
В детективных произведениях персонажи часто не выражают свои мысли открыто: следователь задаёт вопросы посредством намёков, а подозреваемый уклоняется от ответов. Поэтому детективный дискурс представляет собой благоприятный, но недостаточно изученный материал для исследования косвенных речевых актов. Цель статьи заключается в обосновании тех особенностей детективного текста, которые делают его эффективным источником для изучения косвенных речевых актов. Исследование проведено на материале сборника А. Конан Дойла «Приключения Шерлока Холмса» и романа К. Синдарова «Тайна библиотеки Тимуридов». В ходе анализа использованы классификация речевых актов Дж. Сёрля, теория возможности отрицания намерения С. Пинкера, а также методы контекстуального и сравнительного анализа. Результаты показали, что три особенности детективного сюжета создают благоприятные условия для реализации косвенных речевых актов: ситуация допроса, информационная асимметрия между участниками коммуникации и конфликтные отношения. В подобных условиях часто встречаются скрытые угрозы, вопросы, выраженные посредством намёков, иронические обвинения и уклончивые ответы. Согласно предварительным наблюдениям, в английском тексте косвенность чаще выражается посредством форм вежливости, тогда как в узбекском тексте она преимущественно опирается на национальные нормы речевого этикета и контекст. Таким образом, детективный дискурс может служить обоснованным материалом для изучения косвенных речевых актов как с лингвопрагматической, так и с переводоведческой точки зрения.

Ключевые слова: детективный дискурс, косвенный речевой акт, допрос, скрытая угроза, возможность отрицания намерения, информационная асимметрия, перевод.

DETECTIVE DISCOURSE AS A SOURCE OF MATERIAL FOR INVESTIGATING INDIRECT SPEECH ACTS

ISSN 3060-5059 (Online)

Buzrukova Shohida Murod qizi
Jizzakh State Pedagogical University, Lecturer.

Abstract.

In detective fiction, characters often avoid expressing their thoughts explicitly: investigators ask questions through hints, while suspects evade direct answers. Therefore, detective discourse provides a suitable yet insufficiently explored source of material for investigating indirect speech acts. The aim of this article is to identify and substantiate the features of detective texts that make them an effective source for studying indirect speech acts. The research was conducted using Arthur Conan Doyle's collection The Adventures of Sherlock Holmes and K. Sindarov's novel The Secret of the Timurid Library. The analysis draws on J. Searle's classification of speech acts, S. Pinker's theory of plausible deniability, and contextual and comparative methods of analysis. The findings indicate that three features of detective narratives create favorable conditions for indirect speech acts: interrogation situations, information asymmetry between participants, and conflictual relationships. Under such circumstances, implicit threats, questions conveyed through hints, ironic accusations, and evasive responses frequently occur. Preliminary observations suggest that indirectness in the English text is more commonly expressed through politeness strategies, whereas in the Uzbek text it relies more heavily on culturally specific norms of communicative etiquette and contextual interpretation. Thus, detective discourse can serve as a well-founded source of material for studying indirect speech acts from both linguopragmatic and translation studies perspectives.

Keywords: detective discourse, indirect speech act, interrogation, implicit threat, plausible deniability, information asymmetry, translation.

Kirish. Bilvosita nutqiy aktlarni o‘rganishda tadqiqotchi doimo bir muammoga duch keladi: material qayerdan olinadi? Jonli nutqni yozib olish qiyin, eksperimentlar esa sun’iy vaziyat yaratadi. Badiiy matn bu muammoni qisman hal qiladi, chunki unda muloqot ishtirokchilari, ularning maqsadlari va vaziyat muallif tomonidan aniq ko‘rsatiladi. Ammo hamma janr ham bilvosita aktlarga bir xil darajada boy emas.

Bilvosita akt so‘zlovchiga aniqlik va xushmuomalalik o‘rtasida muvozanat saqlash imkonini beradi. S. Pinker va hammualliflari yana bir sababni ko‘rsatgan: bilvositalik so‘zlovchiga aytgan gapidan keyinchalik tonish imkoniyatini qoldiradi. Bu ehtiyoj, ayniqsa, ishtirokchilar bir-biriga ishonmaydigan, manfaatlari to‘qnashadigan vaziyatlarda kuchayadi. Detektiv asarning butun syujeti aynan shunday vaziyatlardan tuziladi.

O‘zbek tilshunosligida bilvosita nutqiy aktlar pragmalingvistikaning nazariy masalalari doirasida o‘rganilgan. Biroq detektiv diskurs bu aktlar uchun alohida material sifatida hali qaralmagan. Ingliz va o‘zbek detektiv matnlarini shu jihatdan qiyoslagan ishlar ham uchramaydi.

Maqolaning maqsadi detektiv diskursning qaysi xususiyatlari uni bilvosita nutqiy aktlar tadqiqi uchun samarali materialga aylantirishini asoslashdan iborat. Buning uchun quyidagi vazifalar qo‘yildi:

1. Detektiv diskursning muloqot tuzilishini tavsiflash;
2. Bilvosita aktlar ko‘p uchraydigan detektiv vaziyatlarni aniqlash;
3. Ingliz va o‘zbek detektiv matnlaridan olingan misollar asosida bu vaziyatlardagi bilvosita akt turlarini ko‘rsatish.

Detektiv diskursning muloqot tuzilishi. Detektiv asarda muloqot oddiy suhbatdan farq qiladi. Uning ishtirokchilari bir xil narsani bilmaydi va bir xil narsani istamaydi. Tergovchi haqiqatni bilmoqchi, jinoyatchi uni yashirmoqchi, guvoh esa ko‘pincha o‘zini himoya qilmoqchi. Shu sababli har bir ishtirokchi gapirayotganda nimani aytish va nimani yashirishni o‘ylaydi.

Ishtirokchi	**Muloqotdagi maqsadi**	**Bilvositaga ehtiyoji**
Tergovchi	Ma’lumot olish, gumonni tekshirish	Suhbatdoshni cho‘chitmasdan so‘rash, gumonini oshkor qilmaslik
Gumon qilinuvchi	Aybni yashirish, tergovni chalg‘itish	Yolg‘on gapirmasdan javobdan qochish
Mijoz yoki guvoh	Yordam olish, o‘zini himoya qilish	Noqulay faktlarni yumshatib aytish
Jinoyatchi	Tergovchini to‘xtatish	Tahdidni ochiq aytmasdan bildirish

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, detektiv muloqotning har bir ishtirokchisi bilvosita nutqiy aktlarga o‘ziga xos sabablar bilan murojaat qiladi. Tergovchi uchun bu taktika, gumon qilinuvchi uchun himoya, jinoyatchi uchun esa javobgarlikdan qochish vositasidir. Bu holat S. Pinker va hammualliflari ta’riflagan inkor etish imkoniyatiga to‘liq mos keladi.

Detektiv diskursning yana bir xususiyati axborot tengsizligidir. O‘quvchi ham, ko‘pincha, tergovchining yordamchisi ham haqiqatni oxirigacha bilmaydi. Tergovchi esa bilganini yashirib, savollar orqali suhbatdoshni sinab ko‘radi. Natijada bitta gap ikki qatlamda ishlaydi: suhbatdosh uchun bir ma’noda, o‘quvchi uchun esa syujet oxirida boshqa ma’noda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tadqiqot materiali sifatida A. Konan Doylning “The Adventures of Sherlock Holmes” (“Sherlok Xolms sarguzashtlari”) to‘plami va K. Sindarovning “Temuriylar kutubxonasining siri” romani tanlandi. Ikkala asarda ham

tergovchi markaziy qahramon bo‘lib, syujet so‘roq va gumon vaziyatlari atrofida quriladi. Bu ularni qiyoslash uchun qulay imkoniyat yaratadi.

Misollar quyidagi mezon asosida ajratildi: gapning grammatik shakli bilan uning vaziyatdagi asosiy maqsadi mos kelmasligi kerak. Masalan, shakli darak gap bo‘lgan, ammo vaziyatda tahdid vazifasini bajargan ifoda bilvosita akt sifatida olindi. Har bir misol J. Serl tasnifi bo‘yicha akt turiga, so‘ngra detektiv vaziyat turiga ko‘ra tasniflandi.

Tahlilda kontekstual tahlil, nutqiy aktlar tahlili va qiyosiy usuldan foydalanildi. Bilvositalikning sababi S. Pinker va hammualliflarining inkor etish imkoniyati nazariyasi asosida izohlandi.

MUHOKAMA

Materialni tahlil qilish bilvosita aktlar detektiv syujetning uchta vaziyatida eng ko‘p to‘planishini ko‘rsatdi: so‘roq, ziddiyatli to‘qnashuv va axborot tengsizligi.

So‘roq vaziyati va bilvosita direktivlar. Tergovchi kamdan-kam hollarda to‘g‘ridan-to‘g‘ri buyruq beradi. “A Scandal in Bohemia” hikoyasida niqoblangan qirol o‘zini graf deb tanishtiradi. Xolms unga shunday javob beradi:

(1) “If your Majesty would condescend to state your case, I should be better able to advise you.”

Gapning shakli shart qismli darak gap, vazifasi esa iltimos, aniqrog‘i, talabdir. Ammo bu gapda ikkinchi akt ham bor: Xolms “your Majesty” murojaati orqali mehmonning kimligini bilganini bildiradi. Natijada xushmuomala iltimos niqob ostidagi fosh qilishga aylanadi. Mehmon esa bu haqda ochiq gapirilmagani uchun e’tiroz bildira olmaydi.

“The Adventure of the Blue Carbuncle” hikoyasida Xolms bozorchidan kerakli ma’lumotni to‘g‘ridan-to‘g‘ri so‘ramaydi, balki uni garov o‘ynashga undaydi. Keyin u Uotsonga o‘z taktikasini shunday izohlaydi:

(2) “When you see a man with whiskers of that cut and the 'Pink 'un' protruding out of his pocket, you can always draw him by a bet.”

Bu misol bilvosita so‘roqning qasddan qo‘llanishini ko‘rsatadi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri savol suhbatdoshda shubha uyg‘otardi, garov esa ma’lumotni uning o‘z ixtiyori bilan aytilgan gapga aylantiradi.

Ziddiyatli to‘qnashuv: bilvosita tahdid va kinoya. “The Adventure of the Speckled Band” hikoyasida doktor Roylott Xolmsning xonasiga bostirib kirib, uni ishga aralashmaslik haqida ogohlantiradi va shunday deydi:

(3) “I am a dangerous man to fall foul of!”

Shakl jihatidan bu o‘zi haqidagi darak gap, vazifasi esa tahdid, ya’ni komissiv aktdir. So‘zlovchi “sizga zarar yetkazaman” demaydi, faqat o‘z xususiyatini ta’riflaydi. Roylott o‘z so‘zlarini temir kosovni egish bilan kuchaytirgani ham diqqatga sazovor: og‘zaki bilvositalik noverbal harakat bilan to‘ldiriladi. Xolmsning javobi ham bilvosita:

(4) “Your conversation is most entertaining. When you go out close the door, for there is a decided draught.”

Birinchi gap kinoyali baho, ikkinchisi esa eshik haqidagi oddiy iltimos shaklida berilgan haydashdir. Xolms tahdidga tahdid bilan javob bermaydi, balki uni jiddiy qabul qilmaganini ko‘rsatadi. Shu tariqa u munosabatdagi ustunlikni o‘ziga qaytaradi.

Axborot tengsizligi va kinoyali assertivlar. “The Red-Headed League” hikoyasida Xolms mijoz haqida shunday deydi:

(5) “Beyond the obvious facts that he has at some time done manual labour, that he takes snuff, that he is a Freemason, that he has been in China, and that he has done a considerable amount of writing lately, I can deduce nothing else.”

Gapning yakuni kamtarlikni bildiradi, ammo uning vazifasi teskari: Xolms o‘z qobiliyatini namoyish qiladi va mijoz oldida obro‘ qozonadi. Bu yerda bilvositalik S. Pinker va hammualliflari ta’riflagan munosabatlarni belgilash vazifasini bajaradi: so‘zlovchi o‘z ustunligini ochiq e’lon qilmay, uni suhbatdoshga sezdiradi.

NATIJALAR

O‘zbek detektiv matnidagi bilvosita aktlar. O‘zbek tilida bilvosita aktlar ko‘pincha hurmat shakllari, shart mayli (aytib bersangiz), so‘roq yuklamalari, maqol va matallar hamda kesatiq orqali ifodalanadi. K. Sindarov romanidagi so‘roq va to‘qnashuv sahnalari xuddi shu vaziyatlar bo‘yicha tahlil qilinadi:

(6) [Sindarov romanidan tergovchining so‘roq sahnasi: iqtibos va sahifa]

(7) [Sindarov romanidan yashirin tahdid yoki ogohlantirish: iqtibos va sahifa]

(8) [Sindarov romanidan kinoyali ayblov yoki chalg‘ituvchi javob: iqtibos va sahifa]

Tahlil natijalari quyidagicha umumlashtiriladi:

Detektiv vaziyat	**Akt turi**	**Grammatik shakl**	**Misol**
So‘roq	Direktiv (iltimos, talab)	Shart qismli darak gap	(1)
So‘roq	Direktiv (ma’lumot so‘rash)	Garov taklifi	(2)
To‘qnashuv	Komissiv (tahdid)	O‘zi haqidagi darak gap	(3)
To‘qnashuv	Ekspressiv va direktiv (kinoya, haydash)	Baho va iltimos	(4)
Axborot tengsizligi	Assertiv (ustunlikni namoyish)	Kamtarona darak gap	(5)

Bu misollar tarjimashunoslik uchun ham muhim. Masalan, (1)-misoldagi shartli xushmuomalalik shaklini o‘zbek tiliga so‘zma-so‘z o‘girish uning illokutiv kuchini zaiflashtirishi mumkin, chunki konvensional bilvosita shakllar har bir tilda o‘ziga xosdir. (4)-misoldagi kinoya esa tarjimada oddiy iltimosga aylanib qolishi mumkin. Tarjimon bunday holatlarda pragmatik ekvivalentlikni saqlash uchun shaklni o‘zgartirishga majbur bo‘ladi.

XULOSA

Detektiv diskursda bilvosita nutqiy aktlar tasodifiy emas, balki janrning tuzilishidan kelib chiqadi. Ishtirokchilarning maqsadlari bir-biriga zid, axborot esa ular o‘rtasida teng taqsimlanmagan. Shu sababli har bir ishtirokchi bilvosita nutqiy aktlardan o‘z maqsadi uchun foydalanadi: tergovchi taktika sifatida, gumon qilinuvchi himoya

ISSN 3060-5059 (Online)

sifatida, jinoyatchi esa tahdidni yashirish vositasi sifatida.

Tahlil bilvosita aktlar uch vaziyatda eng ko‘p uchrashini ko‘rsatdi: so‘roqda bilvosita direktivlar, to‘qnashuvda yashirin tahdid va kinoya, axborot tengsizligida esa ustunlikni namoyish qiluvchi assertivlar. Bu aktlarning ko‘pchiligi inkor etish imkoniyati va munosabatlarni belgilash ehtiyoji bilan izohlanadi.

Detektiv matn bilvosita aktlarni o‘rganish uchun uchta afzallikka ega: vaziyat va ishtirokchilar aniq ko‘rsatilgan, aktlar zich joylashgan va ularning haqiqiy maqsadi syujet oxirida oydinlashadi. Shuning uchun detektiv diskurs bu aktlarni ham lingvopragmatik, ham tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan qiyosiy o‘rganish uchun asosli materialdir. Keyingi tadqiqotda ushbu aktlarning o‘zbek va ingliz tillaridagi tarjimalarda berilish strategiyalari tahlil qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ruytenbeek N. Indirect Speech Acts. — Cambridge: Cambridge University Press, 2021. URL: https://doi.org/10.1017/9781108673112. biblio.ugent.be
2. Pinker S., Nowak M. A., Lee J. J. The Logic of Indirect Speech // Proceedings of the National Academy of Sciences. — 2008. — Vol. 105, № 3. — P. 833–838.URL: https://doi.org/10.1073/pnas.0707192105. Ochiq to‘liq matn. pmc.ncbi.nlm.nih.gov
3. Asher N., Lascarides A. Indirect Speech Acts // Synthese. — 2001. — Vol. 128, № 1–2. — P. 183–228. URL: https://doi.org/10.1023/A:1010340508140. research.ed.ac.uk
4. Safarov Sh. Pragmalingvistika. — Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. URL: Elektron kitobni ko‘rish va yuklab olish sahifasi. lib.adpi.uz
5. Hakimov M. O‘zbek pragmalingvistikasi asoslari. — Toshkent: Akademnashr, 2013. — 176 b. URL: https://cspu.uz/ozbek-pragramalingvistikasi-asoslari. — Universitet kutubxonasi sahifasi. cspu.uz
6. 6. Han Danbi. O‘zbek tilida bilvosita nutqiy aktning ifodalanishi // Research and Education. — 2023. — Vol. 2, № 4. — B. 182–184. — URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.7858682. zenodo.org
7. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. — 3rd ed. — London; New York: Routledge, 2018. URL: https://routledgetextbooks.com/textbooks/9781138666887/default.php. — Uchinchi nashrning rasmiy qo‘shimcha materiallar sayti. routledgetextbooks.com